

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ В РАННІЙ ЮНОСТІ

У статті здійснено теоретичний огляд проблеми кризових періодів розвитку особистості раннього юнацького віку в тісному взаємозв'язку із соціальним організмом-сім'єю.

Ключові слова: профілактика кризових станів, формування особистості, рання юність, родинне виховання, гармонійний розвиток.

В статье осуществлен теоретический обзор проблемы кризисных периодов развития личности юношеского возраста в тесной взаимосвязи с социальным организмом- семьей.

Ключевые слова: профилактика кризисных состояний, формирование личности, ранняя юность, семейное воспитание, гармоничное развитие.

The article presents a theoretical review of issues crisis periods of early personal development adolescents of close relationship with the family.

Key words: prevention of crisis conditions, forming of personality, youth, domestic education, harmonious development.

Постановка проблеми. Ранній юнацький вік є якісно особливим періодом психічного розвитку і характеризується багатьма властивостями. Психологічні вікові особливості юнаків та дівчат пов'язані з комплексом обставин, перш за все з родинним кліматом в сім'ї: суспільними умовами і способом життя, вихованням і характером їх діяльності; а також із статевими, типологічними і індивідуальними характеристиками. Це обумовлює завдання психологічної науки – розробка та впровадження засобів профілактики кризових станів юнацької молоді в контексті родинного виховання.

Аналіз публікацій. На різних етапах життєвого шляху людина зіштовхується з кризовими ситуаціями, які можуть спровокувати особистісну (екзистенційну), вікову кризу. Поняття кризи психологами трактується по-різному.

В певній мірі слушною є думка Василюка Ф.Є., який стверджує, що ситуація "кризового стану" визначається тим, яка життєва необхідність виявляється паралізованою в результаті нездатності типів активності, що є у юної особи, щоб справитися з наявними зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності. Але, дослідник дає лише загальне визначення кризовому стану, але не прив'язує цей стан до сімейних суперечностей.

Однак ряд психологів вважають, що основою розвитку юнака є насамперед гармонійні взаємини в родині, різні аспекти гармонізації яких вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як К.Абульханова-Славська, М.Алексєєва, Дж.Конджер, В.Савчин, Е.Помиткін та ін. Питання специфіки родинного виховання та його вплив на формування особистості юнака також знайшло

відображення у роботах С.Васьківської, С. Максименко, В. Москальця.

Т.Алексєєнко дає наступне визначення поняттю "взаємини", "спосіб стосунків між окремими людьми, що базується на симпатії або антипатії, і виражає позицію кожної особистості, що спрямована на контакт". Оскільки поняття „взаємини” є двостороннім, те, якими вони будуть, залежить як від юнака з одного боку, так і від їх батьків з іншого, тому що батько і мати реалізують різні функції виховання, які обумовлені цілим рядом історичних та культурних причин. На думку Ю.Євсенкової дуже важливо, щоб батько виконував саме свої, батьківські функції, не ставав замісником матері, щоб батьківські ролі були чітко диференційовані [6].

І.Сіданич визначає батьківство як соціально-культурний феномен, який характеризується певною системою продиктованих культурою і суспільством норм і правил, що регулюють розподіл функцій виховання дітей у сім'ї. [8].

Відмітимо, що у науковій літературі існує два підходи до ролі батька – традиційний підхід та «нове батьківство». Традиційний підхід обмежувався лише біологічною роллю батька, у ньому наголошувалось на відособленості батька і дитини, короткотривалості його контактів з дитиною у порівнянні з материнськими.

З середини ХХ ст. з'являється новий підхід, що відображує зміну реалій, який має назву „нового батьківства”: статус батька в суспільстві змінюється, розширюється діапазон батьківських ролей, вони переоцінюються та уточнюються суспільством [6], батьки усвідомили, що вони несуть відповідальність також за емоційний стан своїх дітей, що батьківська поведінка має відбиток на поведінці дитини та на її особистості [5].

А. Портнова пропонує свою модель феномену батьківства, яка основана на теоретичному аналізі робіт Ш. Барта та Е. Фтенакіса. За цією моделлю в структуру батьківства входять наступні компоненти: потребнісно-емоційний (біологічні та соціальні аспекти мотивації, потреба в контакті, емоційні реакції, переживання), операційний (обізнаність та вміння, операції по догляду за дитиною та спілкування з нею), ціннісно-смысловий (ставлення батька до дитини, екзистенціальні переживання). Це дозволяє А.Портновій та іншим дослідникам зробити наступний висновок: батьківство є комплексним феноменом, який пов'язаний з усіма аспектами життєдіяльності, у тому числі і з особистісним розвитком юної особи [6]. Очевидно, що дані дослідження мають бути взяті за основу при розгляді кризових станів в розвитку юної особи.

Мета статті – визначальний вплив сім'ї та родинного виховання у виникненні переживань та профілактиці кризових станів у ранній юності.

Важливим завданням, що стоїть перед дослідниками сім'ї є вивчення джерел напруженості в сімейних стосунках, аспектів тих хронічних непогоджень які призводять до дезорганізації розвитку особистості у ранній юності.

Основна частина. Інтерес до досліджуваної проблеми зрозумілий, тому що саме у період раннього юнацтва формуються відчуття дорослості і «Я-концепції», з'являється рефлексія, формується світогляд, ідентичність, стає можливим самовиховання тощо. Розвиток юної особи в цей період швидкий, характерна особистісна нестабільність.

Протилежні риси, прагнення, тенденції співіснують і борються один з одним, визначаючи суперечність характеру і поведінки юної особи, що трансформується в дорослу людину. З одного боку, вона з ентузіазмом включається в життя суспільства, а з іншої – охоплена пристрастю до самоти [3].

Вона вагається між сліпим підпорядкуванням вибраному нею лідерові і зухвалим бунтом проти будь-якої влади. Практично егоїстична, матеріалістична і в той же час сповнена вищого ідеалізму. Юнаки та дівчата аскетичні, але раптово занурюються в розбещеність найпримітивнішого характеру. Інколи їх поведінка по відношенню до інших людей груба, хоча самі вони неймовірно ранимі. Їх настрої вагаються між сяючим оптимізмом і найпохмурішим песимізмом. Інколи вони працюють з невичерпним ентузіазмом, а інколи повільні і апатичні [1].

Глибокі психологічні проблеми, що виникають у юної особи, нерідко переходять критичну межу, за якою криза дорослішання може стати причиною різних форм поведінки, що відхиляється, особистісних порушень, або навіть перетворитися в екстремальну ситуацію [5].

Існують різні форми криз розвитку в період дорослішання. У роботі Х. Ремшмідта дана їх наступна класифікація: 1) порушення статевого розвитку; 2) криза ідентичності; 3) криза авторитетів; 4) переживання відчуження (деперсоналізація і дереалізація); 5) порушення оцінки своєї фізичної статі (дисморфобії); 6) нарцисичні кризи [6]. Все це і обумовлює психологічні засади юнацької кризи як кризи самосвідомості, здолавши яку юнак набуває «відчуття індивідуальності».

За С. Сатир юнак наповнений енергією, одержимий виниклою потребою в незалежності, повний чекань майбутніх успіхів у житті, він проходить через тяжкі випробування у пошуках власної дороги. А якщо врахувати при цьому, що уготованих доріг не буває, можна легко зрозуміти ту пересторогу та тривогу, яку породжують його психічні стани у батьків.

Однозначним є те, що саме в сім'ї формуються життєві та моральні цінності, позиціонування юної особи серед інших, програмується її успішність або неблагополуччя у дорослому житті. Проблема стосунків батьків і дітей в даному контексті є визначальною, складною і парадоксальною. Складність її – в прихованому, інтимному характері людських відносин, педантичності «зовнішнього» проникнення в них. А парадоксальність в тому, що, при всій її важливості, батьки її зазвичай не помічають, бо не мають для цього необхідної педагогічної для психологічної підготовки чи, бодай, належної інформації.

Батьки повинні розуміти як раптові зміни настрою юнака так і дивні на перший погляд захоплення, як ексцентричну поведінку так і новий лексикон, і деколи свідомо невдалі кроки. Але якщо бути до кінця відвертими, то батьки вкрай рідко витримують такі випробування. І тоді відбуваються сварки, непорозуміння. Суперечності загострюються до конфліктів та повного відчуження.

У сім'ях, де склалися конфліктні стосунки батьків і дитини, неправильні виховні установки дорослих, основне зусилля слід спрямовувати на формування відповідальних і доброзичливих відносин. Практична допомога батьків школі, спільна праця з дітьми, участь в туристичних походах сприяють взаєморозумінню дітей і дорослих, знімають напруженість у їх відносинах та покращують розуміння дітьми самих себе.

Питання психології

Варто підкреслити, що юнаки і дівчата на перших курсах вищих навчальних закладів зіштовхуються з різного роду кризовими станами і потребують уваги психолога, якого на жаль немає в вузі.

Отже, основними напрямками профілактики кризових станів у процесі сімейного виховання можуть бути наступні:

1. Підвищення психологічної культури батьків, що дозволяє враховувати духовно-особистісні та вікові психологічні потреби дітей, їхні емоційні стани.

2. Встановлення та підтримка в сімейних стосунках традицій взаємодопомоги, позитивного ставлення до всіх членів родини.

3. Уникнення жорстокості, сарказму, презирства до дітей.

4. Прояв інтересу батьків до внутрішнього світу дітей, їх турбот і захоплень, уникнення байдужого та негативного ставлення до особистості дитини. Негативною може бути лише оцінка їх конкретних дій, вчинків, висловів, що здійснюється максимально тактовно та з любов'ю.

5. Підтримка дитини в її найкращих духовних прагненнях, допомога в реалізації її духовних потреб (естетичних, гуманістичних, релігійних, пізнавальних тощо).

Нажаль, на практиці батьки, які не володіють виховними здібностями, досвідом, відповідними психолого-педагогічними знаннями, займають дві крайні позиції: або дають дитині повну свободу, що у разі її попадання в асоціальне середовище може збити з правильного шляху, або позбавляють дитину цієї свободи, що може зробити її безвольною, безпорадною.

Запобігання виникнення та поглиблення кризових станів у юнацтва вимагає встановлення відносин співпраці та взаєморозуміння у сім'ї.

Переважаючий стиль у взаєминах з дитиною-юнаком в сім'ї безпосередньо залежить від того, як вважає А.С. Співаковська, яке місце займає діяльність виховання у всій складній, неоднозначній, часом внутрішньо суперечливій системі різних мотивів поведінки дорослої людини.

Окреслимо за А.С. Співаковською, який вплив здійснює та або інша форма поєднання мотивів на реалізацію діяльності виховання [8]:

1) Може статися так, що мета батьківського виховання дитини-юнака виявляється в задоволенні **потреби емоційного контакту**. Юна особа стає центром потреби, єдиним об'єктом їх задоволення. Найчастіше при такому вихованні виникають великі проблеми. Батьки несвідомо ведуть боротьбу за збереження

об'єкту своєї потреби, перешкоджаючи виходу емоцій дитини за межі родинного кола.

2) Великі проблеми виникають в спілкуванні з дитиною, якщо виховання стало єдиною діяльністю, що реалізовує **потребу сенсу життя**. Найбільш поширена форма задоволення потреби сенсу життя - це турбота про власну дитину, яка вже є не маленькою, а стадії дорослішання. Яскравим прикладом тому служить мама. В результаті вона отримує необхідне відчуття своєї необхідності, а кожен прояв самостійності сина переслідує з вражаючою завзятістю. Шкода такого самопожертвування для дитини очевидна.

3) У деяких батьків виховання дитини спонукається так званою **мотивацією досягнення**. Мета виховання полягає в тому, аби досягти того, що не вдалося батькам через відсутність необхідних умов або ж тому, що самі вони не були досить здатними і наполегливими. Подібна батьківська поведінка неусвідомлена для самих батьків набуває деяких елементів егоїзму. Дитина позбавляється необхідної незалежності, спотворюється сприйняття властивих йому завдатків, сформованих особистих якостей.

Юна особа стає перед вибором. Вона може втиснути себе в рамки чужих йому батьківських ідеалів лише ради того, аби забезпечити для себе кохання і відчуття задоволеності батьків. В цьому випадку вона піде помилковою дорогою, не відповідною її особистості і здібностям, яка часто закінчується повним фіаско. Але дитина-юнак може і повстати проти чужих йому вимог, викликаючи тим самим розчарування батьків щодо нездійснених надій, і в результаті виникають глибокі конфлікти у відносинах між ним і батьками.

4) Проблеми незалежності загострюються і в тих випадках, коли **виховання підкоряється мотиву формування визначеної для батьків якості**. У цих випадках батько визначає своє виховання так, щоб дитина була обов'язково наділена цією «особливо цінною» якістю. У тих випадках, коли цінності батьків починають вступати в суперечності або з віковими особливостями розвитку дитини, або з властивими їй індивідуальними особливостями, проблема незалежності юної особи стає особливо очевидною.

Отже, аналізуючи кризові ситуації раннього юнацького віку, стилі взаємин батьків з дітьми, слід акцентувати увагу на зрілій сім'ї, яка дозволяє і батькам, і дитині задовольняти свої потреби, а отже, гармонійно розвиватися. Гармонійний розвиток особистості дитини-юнака можливий при збереженні і зміцненні його здоров'я,

визначеного як стан фізичного, психічного і соціального благополуччя.

Як правило, труднощі юнаків, що загострюються в кризовий період, служать проекцією стосунків в сім'ї. Співвідношення себе і сім'ї у дорослого і юнака у відомому сенсі дзеркально: для дорослого сім'я - похідне від «Я», для юнака «Я» - похідне від сім'ї.

«Юність вкрай потребує ідеалу, в зразку для наслідування, в дорослій людині, на яку можна рівнятися. І якщо юнак знайде його в своєму найближчому оточенні – краще, аби в одному або обох з батьків, він навряд чи стане шукати його «на стороні». Проте це можливо лише за наявності двох умов - необхідних, але, на жаль, не завжди достатніх. Перше - це здатність батьків бути еталоном для дитини, їх особиста можливість завоювати пошану і довіру з боку підростаючого покоління. А друге - правильно вибраний батьками стиль взаємин з дітьми» [9].

Щоб успішно пережити всі пригоди ранньої юності, і батькам, і підліткам потрібно добре уявляти, яким чином виходити з кризових ситуацій. Не можна швидко і без зусиль вирішити всі проблеми юнацького віку. І батьки, і юнаки повинні набратися терпіння і продовжувати працювати, розмовляти один з одним, любити один одного. У цей період кожен в сім'ї починає іншими очима дивитися один на одного. Чи подолає сім'я цей етап з найменшими втратами, залежатиме від того, що переважає в ній – любов або страх, недовіра, сумніви. В даному контексті біблійська істина залишається вічною: «Любов довготерпить, любов милосердна, любов не заздрить, любов не величається, не заздрить, не чинить свавілля, не шукає свого, не драгується, не замислює зла, не тішиться неправдою, а співрадіє з істиною: Усе покриває, всьому вірить, всього сподівається, усе зносить. Любов ніколи не перестає...»[2].

Таким чином, можна сформулювати характерні ознаки відносно специфіки переживання кризових станів в ранній юності.

Юнаки в цей період стають проблемними, погано поводяться, тому що вони хочуть: 1) відчувати себе коханими; 2) відчувати себе сильними; 3) відчувати себе значимими; 4) відчувати, що у них є сім'я; 5) досліджувати навколишній світ і експериментувати з ним і з собою.

Узагальнюючи вплив сім'ї у виникненні та запобіганні кризових станів у юнаків та дівчат, можна відзначити наступне:

1. Сім'я розглядається як первинний і найбільш потужний агент соціалізації, що грає ключову роль у формуванні особистих якостей і мотивів юнаків, в керівництві їх соціальною поведінкою, передачі ними цінностей, переконань і норм, властивих даній культурі.

2. При розгляді виховної діяльності батьків виділяють декілька різних типів родинного виховання, які є сукупністю батьківських стереотипів, що впливають на особистість юної особи.

3. Окрім свідомого, цілеспрямованого виховання, здійснюваного батьками, на юнака впливає вся родинна атмосфера, родинні умови: соціальне положення, рід занять, матеріальний рівень, рівень освіти, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо. Тому будь-яка деформація батьківської сім'ї призводить до негативних наслідків в розвитку особистості юної особи.

4. Негармонійні типи родинного виховання можуть бути чинником, що провокують посилення акцентуацій в поведінці, що у поєднанні з особливостями даного вікового періоду (реакції емансипації, групування з однолітками, захоплення (хобі), імітація, сексуальний потяг тощо) може стати причиною деструктивної поведінки і кризових станів, що переживаються юнаками та дівчатами.

5. Гармонія в сім'ї та родинне почуття любові один до одного є основною запорукою запобігання кризових станів у юнацької молоді.

Література

1. *Бондарчук О.І.* Психологія сім'ї: курс лекцій / Бондарчук О.І. – К: МАУП, 2001. - 96 с.
2. *Біблія.* Книги священного писання Ветхого и Нового Завета. – Москва. – 1990. – 296 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Общаться с ребенком. Как? / Гиппенрейтер Ю.Б. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: ЧР, 2003.
4. *Выготский Л.С.* Психология развития человека / Выготский Л.С. — М.: Смысл, 2005. — 1135с.
5. *Эйдемиллер Э.Г.* Психология и психотерапия семьи/ Эйдемиллер Э.Г — СПб.: Питер, 1999. — 656 с.
6. *Этика и психология семейной жизни /* Под ред. Н. Г. Юркевича. — Минск: Народная асвета, 1989. — 286 с.
7. *Ремшмидт Х.* Подростковый и юношеский возраст/ Ремшмидт Х. — Минск, 1994.
8. *Спиваковская А.С.* Как быть родителями (О психологии родительской любви) / Спиваковская А.С. — М.: Педагогика, 1986.
9. *Шнейдер Л.Б.* Девиантное поведение детей и подростков/ Шнейдер Л.Б. — М., 2005- 250с.